

DOI:10.26104/NNTIK.2022.15.52.073

Каикариева М.А.

КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА КОММУНИКАТИВДИК
КЫРДААЛГА ДАЯРDOОНУН ЖОЛДОРУ

Каикариева М.А.

СПОСОБЫ ПОДГОТОВКИ К КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ ПРИ
ПРЕПОДАВАНИИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА В КОЛЛЕДЖАХ

M. Kashkariyeva

WAYS TO PREPARE FOR A COMMUNICATIVE SITUATION WHEN
TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE IN COLLEGES

УДК: 372.881

Макалада изилдөөнүн предмети катары учурдагы колледждердеги кыргыз тилин окутуудагы коммуникативдик компетенттүүлүктүн методикалык көйгөйлөрү каралды. Мында изилдөөнүн байкоо, талдоо усулдары колдонулду. Учурдагы социалдык тармактардын мезгилинде кептеги ар бир сөздү туура угуу менен гана чектелбей, анын мазмунун берилген маалыматты кунт коюу ар бир студенттин айтып берүү же сүйлөп берүү жөндөмдүүлүктөрүн байкап, окутуунун практикасында, студенттердин угуусу, айтылган маалыматты эстеп калуу жана кабыл алуу аркылуу туура угуу ишмердүүлүгүнө үйрөтүү иштери орчундуу маселелерден. Макаланын жалпы мазмунунда студенттин коммуникативдик компетенттүүлүгүн өркүндөтүүнүн жолдору кенен талданды. Тагыраак айтканда кыргыз тилин окутуудагы негизги максаттардын бири студенттердин баарлашуусун өстүрүү, угуу, жазуу, сүйлөө, окуу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү туурасында иш-аракеттер каралды ошондой эле коммуникативдик кырдаалга даярдоонун жолдору чечмеленди.

Негизги сөздөр: коммуникативдүүлүк, диалог, монолог, полилог, ыкчам, чечим, маалымат алмашуу, сүйлөө процесси, объективдүү чындык, өздөштүрүү, өбөлгө болуу.

Предметом исследования являются методологические проблемы коммуникативной компетентности в обучении кыргызскому языку в колледжах. Использовались наблюдательный и аналитический методы исследования. В современном мире социальных сетей важно не только правильно слушать каждое слово, но и внимательно слушать его содержание, наблюдать за способностью каждого ученика говорить или говорить, а также учить учащихся правильно слушать, практикуя слушание, запоминание и восприятие информации. Критические вопросы. Общее содержание статьи предусматривает подробный анализ способов повышения коммуникативной компетентности студентов. В частности, одной из основных целей обучения кыргызскому языку было развитие у учащихся навыков общения, аудирования, письма, говорения и чтения также были расширены способы подготовки к коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: коммуникативный, диалог, монолог, полилог, оперативность, решение, информационный обмен, речевой процесс, объективная истина, овладение, фасилитация.

The article examines the methodological problems of communicative competence in teaching the Kyrgyz language in modern colleges. Observation and analytical methods of the study were used. In today's world of social media, not only listening to each word correctly, but also listening carefully to its content, observing each

student's ability to speak or speaking, and teaching students to listen correctly by practicing listening, remembering and perceiving information. The works are critical issues. The general content of the article provides a detailed analysis of ways to improve students' communicative competence. In particular, one of the main goals of teaching the Kyrgyz language was to develop students' communication, listening, writing, speaking and reading skills the methods of preparation for a communicative situation were also deciphered.

Key words: communicative, dialogue, monologue, polylogue, operative, decision, information exchange, speech process, objective truth, mastery, facilitation.

Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик негизде окутуу учурдун актуалдуу маселеси. Өзгөчө өткөөл курактагы колледждин студенттеринин баарлашуусу тагыраак айтканда угуу, окуу, сүйлөө, жазуу иштеринин канааттандыраарлык деңгээлде эмес экендиги, кеп маданиятынын начардыгы, байланыштуу кебинин өспөй калышы бул маселени тереңден ар тараптуу изилдөө зарылдыгын туудурат.

Ал үчүн бир топ илимпоздордун көз карашына сарасеп салынды. Адегенде эле Т.С. Маразыков кыргыз тил илиминдеги текст таануу багытын калыптандырган негиздөөчүлөрдүн бири болуп саналаарын эске алуу менен, окумуштуунун коммуникативдүүлүк туурасындагы эмгектери каралды. Т.Маразыков: «маалымат алмашуу», «коммуникация», «сүйлөшүү», «сүйлөө процесси» деген терминдердин туюндурган маанилери бирдей деп эсептейт. Аталган терминдердин ичинен сөзү «маалымат алмашуу» деген терминди колдонот. Окумуштуунун пикири боюнча маалымат алмашуу - коммуникация биздин түшүнүк боюнча, тилдик жана тилдик эмес каражаттар аркылуу адамдардын ортосунда ойлордун, пикирлердин, маалыматтардын алмашышы. Ар кандай маалымат алмашуунун негизин түзүп турган нерсе – бул маалымат. Маалымат алмашуу текст аркылуу ишке ашат [1].

Бул түшүндүрмөдө тактоого муктаж бир нече жагдайлар бар. Биринчиден, автор «маалымат алмашуу» түшүнүгүн жекече колдонбостон «коммуникация» терминин да колдонгон.

Экинчиден, орус ж.б. тил илиминдеги эмгектеринде «маалымат алмашуу» деп атоо шарттуу экендиги, аны тактоо зарыл экендиги белгиленип жүрөт. Бул

тууралуу окумуштуунун маалыматы болуш керек. Үчүнчүдөн, белгилүү жазуучу Бернард Шоунун төмөнкү айткандарын да эстен чыгарбообуз керек. Жазуучунун айткандарынын мааниси мындай: эгерде сенде бир алма болуп, менде да бир алма болуп, экөөбүз же алмаларды алмашсак, анда сенде да, менде да кайрадан эле бирден алма калат. А эгерде сенде бир идея болуп, менде да бир идея болуп экөөбүз ал идеялар менен алмашсак, экөөбүздө тен экиден идея болот. Бул абдан кызыктуу пикир. Муну эске алуу зарыл.

«Коммуникация» термин «кеп», «маалымат алмашуу», «сүйлөшүү», «сүйлөө процесси» ж.б. сөз, сөз айкаштары менен берилип келе жатат. Мисалы, «кыргыз тилин билүү денгээлине коюлган талаптарда», «коммуникативная компетенция», «сүйлөшүү компетенциясы» методикалык эмгектерде ошол эле термин «кептик компетенция» же которулбастан «коммуникативдик компетенция» ж.б. Ал эми орус тилиндеги илимий эмгектерде илимий тармактар боюнча өз-өзүнчө терминдик аталышка ээ. Айталы, лингвистикада «коммуникация», психологияда «общение» деп берилип жүрөт. Кыргыз окумуштууларынын ичинде «коммуникация» менен «общение» терминдерин бир сөз менен берүүгө болгон аракеттер жасалып, ал барган сайын кеңири колдонула баштады. Биздин оюбузча, бул көңүл бура турган алгылыктуу сунуш.

Профессор Ж. Чыманов «коммуникация» терминин - «баарлашуу» деп которуп колдонсо, профессор Э. Мамбетакунунов «общение» - «баарлашуу» «Научное общение – илимий баарлашуу» деп айткан. Кыргыз эл мугалими Х. Исаев «диалогду» – «баарлашуу» деп айтып келет. Бул сунушту толук колдосок болот. Ж. Чыманов «баарлашуу» сөзүнүн (терминдин) туюндурган маанилерин мындайча чечмелеген:

Баарлашуу – бул пикир алышуудагы, сүйлөшүүдөгү интерактивдүүлүк;

Баарлашуу – бул чын жүрөктөн сырдашуу, ой бөлүшүү;

Баарлашуу – бул маалымат алуу жана маалымат берүү;

Баарлашуу – бул бир нерсе табуу, бар нерсеге ээ болуу;

Баарлашуу – бул жандуу жана максаттуу сүйлөшүү;

Баарлашуу – бул алдын-ала болжолдоштурулган так натыйжа алууга багытталган пикир алышуу;

Баарлашуу – бул үзүрлүү жана моокум кана сүйлөшүү;

Баарлашуу – бул эне тилди, анын мүмкүнчүлүктөрүн илимий ишмердүүлүктүн бардык чөйрөлөрүндө жигердүү колдонуу ж.б. [1].

Муну менен бирге эле профессор Ж. Чыманов баарлашуу сөзүнүн этимологиясынан кабар берип, анын кыргыз тилинде, кыргыз диалектилеринде колдонулган маанилерин тиешелүү сөздүктөргө таянуу

менен түшүндүрүп берген. Термин боюнча жыйынтыктап айтсак, «коммуникация» терминин кыргыз тилинде «баарлашуу» деп алынышын колдойбуз. Профессор Т. Маразыков «коммуникацияны» «маалымат алмашуу» деп бергени менен өз эмгегинде сөз менен бирге эле «сүйлөө» деген сөздү термин катары көп колдонгон. Мисалы, «сүйлөө» бул ишмердүүлүк. Ал адам ишмердигинин көп түрлөрү менен тыгыз байланышта. Өзгөчө, биздин сүйлөөбүз эмгек ишмердигинин негизинде жаралган жана камтылган [2].

Профессор Т. Маразыковдун «Маалымат алмашуунун негиздери» деп аталган эмгеги кыргыз тили коммуникативдик багытта окутуунун теориялык-лингвистикалык негиздерин аныктоого карата бир катар маанилүү маалыматтарды бере алгандыгы менен баалуу деп эсептейбиз. Ал коммуникация процессинин жүрүшүнө байланыштуу берилген изилдөөлөр болуп саналат. Тилчи-окумуштуу белгилүү орус окумуштуусу Б.Н. Головиндин коммуникация боюнча түзгөн схемасын келтирип, өз изилдөөсүн анын негизинде жүргүзгөн. Б.Н. Головиндин аныктап берген схемасы: [9]

Тил \square айтылуучу маалымат \square айтуучу \square угуучу \square объективдүү чындык

Коммуникация процессинин ар бир бөлүгүн биз коммуникациянын компоненттери (компонент – бир бүтүндүк ажырагыс составдык бөлүгү, түзүүчүсү) катары алып, ал боюнча Т. Маразыковдун изилдөөлөрүн өз максатыбызга ылайык, методикалык өңүттөн талдоого аракет кылыбыз.

Биринчи компонент окутуучу (айтуучунун) берүүчү билими (объективдүү чындык) менен толук куралданышы шарт. Мында окутуучу:

- окутуунун максат-милдетин, мазмунун, технологиясын;

- студенттин жаш курагын, каалоо муктаждыктарын;

- кабыл алуу, өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүн жакшы билиши талап кылынат.

Экинчи компонент окутуучу менен тилдин ортосунда карым-катыш түзүлөт. Мында окутуучу:

- студентке берүүчү билимин, таалим-тарбиясын тилдик жана тилдик эмес каражаттардын негизинде маалымат катары даярдайт;

- маалыматты берүүнүн ык-жолдорун каражаттарын аныктап алат [6];

Үчүнчү компонент айтуучу маалымат менен тилдин ортосунда байланыш түзүлөт, б.а. маалымат толугу менен тил аркылуу текст түрүндө даярдалат. Мында окутуучу:

- берилүүчү билимди, маалыматты так, түшүнүктүү жана жеткиликтүү берүүгө;

- маалыматтын тарбиялык, өнүктүрүүчүнүн маанисине көңүл буруу талап кылынат.

Төртүнчү компонент берилүүчү билим (маалымат) менен студенттин (угуучунун) ортосунда байла-

ныш түзүлөт. Студент билимди аң-сезимдүү түрдө (түшүнүп) же аң-сезимсиз түрдө (жаттап) кабыл алуусу мүмкүн. Мында окутуучу:

- студенттин кабыл алуусуна, ойлонуусуна, өздөштүрүүсүнө көңүл бурат;
- студенттин түшүнүп же түшүнбөй эле угуп жатканына маани берет;
- студенттин өзүнчө ой жүгүртүп, жекече тыянак чыгаруусуна өбөлгө түзөт;

Бешинчи компонент студент кабыл алган, уккан маалыматы менен объективдүү чындыгынын ортосунда карым-катыш түзүлөт, б.а. студент алган маалыматын өзүнүн түшүнүгү менен салыштырып көрөт. Тактоого аракет кылат. Эгерде студент алган билимин өздөштүрүп, акылы менен талдап салыштырып, жыйынтык чыгарса, анда натыйжа жакшы. Эгерде студент алган билимин толук өздөштүрбөй, жаттап алса, аларды өз түшүнүгү менен толуктабаса, коммуникация процесси толук жүргөн жок же ал өз максатын ишке ашыра алган жок деп жыйынтык чыгарылат.

Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда баарлашуунун бул системасын, анын компоненттерин окутуучу толук өздөштүрүп, билбесе же сабак процессинде аларга көңүл бурбаса, сабактан күткөн натыйжасын алууга болбойт. Коммуникация же баарлашуу, анын жүрүшү жана жыйынтыктары көптөгөн факторлорго байланыштуу болот. Аларды профессор Т. Маразыков бир нечеге бөлүп, ар бирине түшүндүрмөлөрдү берген. Биз алардын ичинен студенттердин сүйлөөсүн өркүндөтүүгө өбөлгө болуучу негизги факторлоруна кыскача токтололу:

Биринчи, сүйлөшүү дайыма белгилүү бир шартта, чөйрөдө ишке ашат. Ар бир шартка, чөйрөгө жараша тил каражаттары колдонулуп, сүйлөшүү процесси жүрөт. Студент бул тууралуу толук маалыматка ээ болуп, аларды зарылдыгына жараша колдонуу көндүмүн өздөштүрүүгө тийиш.

Экинчи, кандай гана сүйлөшүү болбосун ал зарылдыктан келип чыгат. Ал зарылдык сүйлөшүүнүн мотиви болуп саналат.

Үчүнчү, бардык сүйлөшүүлөрдүн өз максаттары болот. Максатсыз сүйлөшүү процесси жүрбөйт. Демек студент сүйлөшүүгө катышуу үчүн анын максатын так билиши керек.

Төртүнчү, сүйлөшүүнүн конкреттүү бир темасы, же бир нече темасы болушу мүмкүн. Сүйлөшүүгө активдүү катышуу үчүн студент анын темасын аныктоого көнүгүшү шарт.

Бешинчи, сүйлөшүүдө айтуучу жана угуучу болот. Сүйлөшүүгө катышкан адамдардын санына жараша, ал монолог, диалог жана полилог болуп бөлүнөт. Сүйлөшүү процесси ушул жагдайларга жараша жүрөт.

Алтынчы, бардык сүйлөшүүлөрдүн максаты менен шартына жараша кептин функционалдык стилдеринин бири колдонулат.

Жетинчи, сүйлөшүүлөр мүнөзүнө жараша расмий жана расмий эмес деп бөлүнүп, ага жараша тил бирдиктери менен тил каражаттары колдонулат.

Тилдик же вервалдык сүйлөшүү – тил каражаттарынын жардамы менен маалымат алмашуу, сүйлөшүү болот. Тилдик сүйлөшүүнүн негизги формалары болуп оозеки сүйлөшүүдө сүйлөп жана угуу, ал эми сүйлөшүүнүн жазуу формасында окуу жана жазуу болуп эсептелет [7].

Тилдик эмес же вервалдык эмес сүйлөшүү – бул сүйлөшүп жаткан адамдардын сөз ара мамилелеринин мүнөзүн, эмоционалдык абалын ар түрдүү жолдор менен билдирүүгө шарт түзгөн сүйлөшүүнүн формасы. Тилдик эмес сүйлөшүүнүн негизги түрлөрү болуп паралингвистикалык компоненттер (кыйкыруу, онтоо, тан калуу, кептин тембри, үндүн бийик же жапыз чыгышы ж.б.) эмоционалдык көрсөткүчтөр (туттугуу, тыным, унчукпай калуу, тыным ж.б.) ымдоо-жаңсоолор, мимика, беттин, көздүн, эриндердин кыймылы эсептелет. Булардын бардыгы кошумча маалымат берүүнүн булагы болуп саналат [11].

Маалыматты берүү коммуникативдик үч формада ишке ашырылат.

1) **Монологдук** – сүйлөөчүнүн информацияны бир багытта, угуучуга багыттап берүүсү;

2) **Диалогдук** – мында баарлашууга катышкан субъектилер өз ара байланышта, мамиледе болуп, экөө тең сүйлөшүүгө активдүү катышат. Кыргыз тилинде бул форма «диалог» жана «маек» деп берилип жүрөт. Диалогдук сүйлөшүүдө катышуучулардын экөөнү тең канааттандырган, экөөнө тең пайдалуу, макулдашылган чечимге келүүгө болот.

3) **Полилогдук** – көп тараптуу (бир нече катышуучу) сүйлөшүү.

Коммуникациянын бул формасы сүйлөшүүдө демилгеге ээ болууга, мүмкүн болушунча көп нерсеге жетишүүгө жана ишке ашырууга шарт түзөт.

Берилген теориялык маалыматтарга таянуу менен колледждерде кыргыз тилин окутууда коммуникативдик компетенттүүлүктү өркүндөтүүгө өбөлгө болуучу суроолорго жооп издесек.

Ким? Бул информацияны ким айтып жатканын аныктайт. Айтылып жаткан информация менен айтуучунун ортосундагы шайкештик (информацияны өзү толук өздөштүргөн, толук билбеген түшүнбөй жаттап алган бирөөдөн уккан, билим деңгээли максат-мүдөөсү ж.б.) Суроо өтө маанилүү, анткени ага туура жооптун берилиши менен экинчи суроого туура жооп алууга шарт түзүлөт.

Кандай ниет менен? Бул суроо коммуникациядагы түйүндүү (ключевой) суроо болуп эсептелет. Коммуникациянын чыныгы максатын аныктоо аркылуу гана ага шайкеш келген каражаттарды, аудиторияны тандап алууга болот. Сүйлөшүүнүн чыныгы, түпкү максатын билүү менен анын натыйжалуу болу-

шун камсыз кылган коммуникациянын калган компоненттерин колдонууга мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Кандай кырдаалда? Шартта, кырдаалда: жагымдуу, жагымсыз, нейтралдуу, үстөмдүк ж.б. өтүп жатканын же өтө тургандыгын аныктап, коммуникативдик акт ошого жараша уюштурулат, жүрөт. Ошол эле учурда айтуучу менен угуучунун (аудиториянын) ортосунда кандай жасалма жана табигый тоскоолдуктар бар экендиги аныкталат. Такталган тоскоолдуктарды азайтууга, айтылган информациянын мүмкүн болушунча толук жетишиши камсыз болот [9].

Кандай рессурстар менен? Мында информацияны билдирүүнүн мүмкүнчүлүк, ресурстары аныкталат. Бул ресурска айтуучунун өзү, финансылык, информациялык каражаттар, ошондой эле коммуникациянын эффективдүү технологиялары, ык жолдору, методдору кирет. Негизги фигура адам жана анын коммуникативдин компетенттүүлүгү болуп саналат.

Кандай стратегияны колдонуу менен? Стратегия – бул перспективалуу максаттарды аныктоо гана эмес, ал максатка жетүүнүн алгылыктуу жана, натыйжалуу жолдорун жана каражаттарын так аныктоо. Берилген суроого жооп берүү менен сүйлөшүүгө коюлган максатка жетүүнүн эффективдүү стратегиясы менен каражаттарын аныктап алууга болот. Коммуникациянын стратегиясы, барыдан мурда, максаттын мүнөзүнө, аудиториянын өзгөчөлүгүнө, ресурстарга байланыштуу аныкталат. Сүйлөшүүнүн стратегиясын аныктоодо төмөнкүдөй маселелерди чечип алуу зарыл:

- Мүмкүн болушунча маалыматтын толук болушун камсыз кылуу;

- Ишенимдүү, ыкчам жана эффективдүү кайтарымы байланышты камсыз кылуу;

Зарыл каражаттардын аз же жетишсиз болушунан улам айрым учурда мыкты сүйлөшүүдөн баш тартууга туура келет.

Кандай аудиторияга таасир этет? Мында информация кандай аудиторияга арналгандыгы аныкталат. Өз билимине, адистигине ээ болгон, билген маалыматка ылайык угуучуну (аудиторияны) тандап алуу чон мааниге ээ. Анткени берилүүчү маалымат менен аны кабыл алуучу (угуучу) бирдей денгээлде болушу шарт. Өзүнө керектүү болгон аудиторияны туура тандап алуу жана ага ылайык билдирүүнүн тиешелүү каражаттарын жана ык-жолдорун колдонуу үчүн аларга тиешелүү илимий изилдөөлөрдүн маалыматтарынын пайдалана билүү талабы коюлат.

Кандай натыйжа менен? Мында окутуучунун билдирүүсү менен студенттин кабыл алып, түшүнүсү-

нүн жыйынтыгы аныкталат. Эгерде алдыга коюлган максат белгиленген убакытта ишке ашса, анда коммуникация эффективдүү болду деп баланат. Коммуникациянын эффективдүүлүгү студенттин тилинде өзгөрүүлөр, анын аракеттеринде жанылыктар коштолгону, билимдин толукталгандыгы жана студенттин ага ынангандыгы менен шартталат, түшүндүрүлөт. Берилген моделдеги суроолор коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү өркүндөтүүгө карата коюлуучу талаптар катары каралууга тийиш. Анткени колледжде кыргыз тилин окутууда окутуучу ар бир студенттен, аталган талаптарды өздөштүрүүнүн, өз кебинде колдонуусун талап кылып, ага жетишүүгө карата иш-аракеттерди жүргүзүлүшү талап кылынат [6].

Жыйынтыктап айтканда коммуникативдүүлүк кырдаал кеп ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө, маалыматты берүү жана алуу зарылчылыгында пайда болот. Демек, баарлашуунун табиятын ачууда өткөөл курактагы колледж студенти үчүн таалим тарбия берүүдөгү, ошол эле учурда окутуучунун сүйлөөсүнө, кеп маданиятына, студенттер менен болгон мамилесине артыкчылыктуу маани берет. Студенттерде коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү калыптандырып, өркүндөтүүдө алардын сүйлөөсүнө гана көңүл бурбастан, угуусуна, уга билүүсүнө да кам көрүп, ага карата тиешелүү ык-жолдорду колдонуп, конкреттүү каражаттарды пайдалануу зарыл.

Адабияттар:

1. Коноваленко М.Ю., Коноваленко В.А. Теория коммуникации: Учебник для бакалавров. - М., 2014. - 415-б.
2. Маразыков Т.С. Текст: маалымат алмашуунун негиздери. Окуу куралы. - Б., 2014. - 92-б.
3. Рысбаев С.К. Окуучунун сүйлөө жана жазуу ишмердиги. - Б., 2014. - 344-б.
4. Рысбаева С.К. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери. - Б., 2014. - 312.
5. Сарылбекова З. Коммуникативные основа обучение кыргызскому языку в школах с русским языком рбучение. - Б., 2014. - 168-б.
6. Сарылбекова З. Кыргыз тилин кырдаалдын негизинде окутуу. - Б., 2013. - 248-б.
7. Чыманов Ж.Ч. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. - 2018. - 66-б.
8. Головин Б. Н. Как говорить правильно. Заметки о культуре речи. - М., 1979.
9. Исмаилова Б.Т. «Ч.Айтматов элдик эпостон дүйнөлүк жаңы чыгармаларды жаратуучу катары» НОТ журналы, №2 - 2018-ж.